

Christer Kuvaja

Ryssen i Karistrakten 1713 – slaget vid Landsbro och dess följder

Det är slutet av juli månad 1713. Helsingfors har några veckor tidigare intagits av en stor rysk armé. I Karis och socknarna däromkring går det vilda rykten om att denna armé nu är i antågande med avsikt att erövra Åbo. Ryska beridna styrkor, dragoner och kosacker, har redan observerats i Sjundeåtrakten och ryska galärfartyg längs kusten. Rysskräcken breder ut sig och människorna fruktar att de ryska trupperna ska gå plundrande och härjande fram. Risken är stor att förlora både hem och liv. Oron är inte obefogad. Vissa börjar redan nu undångömma eller gräva ner sin egendom, somliga flyr till Sverige eller till skogarna.

I denna uppsats beskrivs händelserna som ledde fram till slaget vid Landsbro i Karis den 22 augusti 1713, och följderna av själva slaget. Varför utkämpas ett slag här och vad var dess betydelse? Speciell uppmärksamhet läggs vid de ryska truppernas beteenden mot lokalbefolkningen i Karis, Ingå och Pojo socknar, med vissa jämförelser till andra västnyländska socknar. Gjorde de ryska trupperna sig skyldiga till plundringar och härjningar, och om så var fallet, vad var orsakerna?

Ingå, Karis och Pojo socknar var i början av 1700-talet bondedominerande socknar med ett visst ståndsmässigt inslag av framför allt bruksägare på de många bruken. Till Karis socken hörde vid denna tid Snappertuna och Svartå. Pojo socken sträckte sig ända ned till havet på båda sidor om Pojoviken och till socknen hörde även skärgården utanför viken och Tvärminne. Invånarantalet i både Karis och Pojo var omkring 1 500 och i Ingå omkring 2 000. Genom alla dessa tre socknar gick Finlands viktigaste och största väg, den stora strandvägen, längs med vilken man kunde ta sig från Åbo till Viborg. Idag är denna väg bättre känd som Kungsvägen. I Sunnanvik i Sjundeå delade sig vägen i en nedre och övre väg, vilka sammanstrålade i Karis vid stora strandvägens bro över Svartån. Bron låg på ungefär samma ställe som dagens bro. Den nedre vägen gick via Ingå, Fagervik och Snappertuna till Karis landsbro. Den övre vägen gick genom Sjundeå till Virkby och längs Lojoåsen till Karis landsbro. Från landsbron fortsatte vägen genom Pojo till Tenala och vidare till Bjärnä och Halikko.

De viktigaste aktörerna före, under och efter sammandrabbningen vid Landsbro presenteras närmare i faktarutan nedan. När slaget vid Landsbro utkämpades användes i Sverige den Julianska kalendern som var elva dagar efter den Gregorianska, vilken är den kalender vi använder i dag. Slaget vid Landsbro inföll alltså den 2 september enligt den Gregorianska kalendern.

Aktörerna

Tsar *Peter I* eller "den store" (1672–1725) är en av Europas mest kända regenter genom tiderna. Han blev ensam härskare på tronen i Ryssland 1696. Han gjorde betydande reformer inom bl.a. förvaltningen, militären, det sociala livet och kulturen för att omforma Ryssland till en modern västerländsk stat. Under kriget i Finland 1713–1714 var Peter den store i flera repliser själv ombord på galärflottan under dess räder längs den finländska kusten.

Generalamiral *Fjodor Apraksin* (1661–1728) var en barndomsvän till Peter I. Apraksin efterträdde år 1707 amiral Golvojn som chef för den ryska flottan och kort därefter blev han president för amiralitetet och överbefälhavare för den baltiska fältarmén. Apraksin hade överbefälet över den armé som opererade i Finland från 1713. Segern i sjöslaget vid Hangö udd (Rilax) sommaren 1714 gjorde honom berömd. Apraksin var den ryska Östersjöflottans överbefälhavare 1723-1726.

General *Mihail Golitsyn* (1675–1730) var befälhavare för den ryska landarmén i Finland under stora ofreden. Han blev general 1705 och erhöll den högsta rangen i den ryska armén, generalfältmarskalk 1725. I slutet av sin levnad råkade Golitsyn i onåd hos Peter I:s efterföljare och han förvisades till sitt gods där han avled.

Kontraamiral *Ivan Botsis* (?–1714) var befälhavare för den ryska galärflotta som opererade i Finland 1713. Han var född i Grekland, men anlände till Ryssland 1702 för att övervaka byggandet av galärer. Han genomförde framgångsrika attacker och räder med galärfartyg mot finska kusten redan lång före 1713.

General *Georg Lybecker* (1660-talet–1718) utmärkte sig för sin djärvhet under Karl XII:s fälttåg i Baltikum och Polen. Han blev landshövding i Viborgs län 1706 och var överbefälhavare för den svenska armén i Finland 1707–1710 och 1712–1713. Lybecker blev ställd inför generalkrigsrett 1713 på grund av hans misslyckade krigföring i Finland, och 1717 dömde rätten honom förlustig liv, ära och gods. Lybecker benådades nyårsdagen 1718 men förvisades till sitt gods Värsta i Närke där han dog samma sommar.

General *Karl Gustav Armfelt* (1666–1736) blev överbefälhavare över armén i Finland i augusti 1713. Han ledde de svenska trupperna i slaget vid Pälkäne (oktober 1713) och vid Storkyro (februari 1714). I båda slagen blev hans trupper besegrade av ryssarna. Senhösten 1714 gick spillrorna av Armfelts armé över Torne älv. Armfelt fick 1717 befälet över den jämtländska kåren som huvudsakligen bestod av finländska soldater. Under anfallet mot Norge 1718 miste största delen av hans soldater livet under reträtten över de norska fjällen. Armfelt var efter stora ofreden bosatt på sitt gods Isnäs i Pernå. Han blev friherre 1731 och överbefälhavare för den svenska armén i Finland 1735.

Överste *Johan Stierschantz* (1670–1729), född Wessman, adlades 1705 och tog då namnet Stierschantz. Han ledde de svenska trupperna i slaget vid Landsbro i augusti 1713. Han utnämndes 1710 till kommandant vid Kexholms fästning. Kexholms fästning erövrades samma år av ryssarna men Stierschantz och hans trupper fick fritt avtåg ur garnisonen. Efter det blev han befälhavare för Savolax regemente. Han råkade i gräl med Karl Armfelt i början av 1714 och avvek från armén strax innan slaget vid Storkyro 1714. Under stora ofreden uppehöll Stierschantz sig i Finland och efter ockupationen återfick han befälskapet för Savolax regemente. År 1724 gick han i rysk tjänst och blev generalmajor i den ryska armén. Stierschantz utsågs till krigsguvernör i Astaras i Persien 1728, men året därefter stupade han i kriget mot perserna.

Den ryska armén får fotfäste i Finland

Stora nordiska kriget började år 1700 och från och med 1706 var huvudfienderna Sverige och Ryssland. Svenskarna led ett stort nederlag mot ryssarna vid Poltava i Ukraina 1709, men trots det var den svenska kungen Karl XII obenägen att sluta fred. För att slutligt knäcka Sverige riktade den ryska tsaren Peter den store ett anfall mot den östra delen av det svenska riket, alltså Finland, våren 1713. Det ryska infanteriet inskeppades på galärfartyg och transporterades sjövägen till Finland. Målet var Helsingfors. Kavalleriet marscherade landvägen från Viborg mot Helsingfors. Galärer var grundgående roddfartyg som också

kunde seglas. De var av olika storlek. I kriget i Finland användes främst skampavejor och brigantiner. Skampavejan var 22 meter lång och 3 meter bred och tvåmastad. Den hade 12–16 årpar och en besättning på 150 man. Brigantinen var 16–18 meter lång och 4 meter bred och en- eller tvåmastad. Den hade 7–11 par åror och en besättning på 50–70 man.

Besättningen (roddarna) på galärerna var i huvudsak infanterister.

Den 10 maj var hela den ryska flottan samlad utanför Helsingfors. Befälhavare var generalamiral Fjodor Apraksin och ombord var även Peter den store. I Helsingfors fanns 1800 man svenska trupper som under Karl Gustav Armfelts ledning hade förlagts till stadens försvar. Sent på eftermiddagen den 10 maj började man beskjuta varandra med kanoneld. På efternatten den 11 maj landsatte ryssarna trupper i Sandviken och på Skatudden. Armfelt såg läget som hopplöst och han beslutade att utrymma staden efter att först ha satt den i brand. Ryssarna stannade emellertid inte kvar i Helsingfors, utan Apraksin gav i samråd med tsar Peter order om att galärflottan skulle bege sig längre österut. Det fanns två viktiga orsaker till detta beslut. För det första var det rädslan för den svenska örlogsflottan.

(Örlogsskepp var stora, tunga och djupgående segelfartyg med ett till tre kanondäck.)

Apraksin visste att en svensk segelflotta närmade sig staden och galärflottan var sårbar för en kanoneld från örlogsfartyg. En svensk flotteskader anlände den 12 maj på morgonen till Helsingfors och såg då de sista galärfartygen lämna staden. Den andra orsaken var att tsar Peter och Apraksin ville underlätta kavalleriets förenande med huvudarmén. Den svenska armén under general Georg Lybeckers ledning var stationerad i trakten av Borgå, och kunde förhindra det ryska kavalleriets frammarsch till Helsingfors. Ryssarnas avsikt var att landstiga i Borgå och fördriva Lybeckers styrkor från kusten. När ryssarna började landsätta trupper invid staden retirerade Lybecker. Han vågade inte ta strid med ryssarna.

Den ryska flottan uppehöll sig i tio dagar vid Borgå för att rekognosera den omkringliggande trakten. I den inre delen av Pernåviken fann ryssarna en lämplig stödjepunkt. En stor holme, som senare fick namnet Ryssön befestades och blev den första basen för ryssarna i Finland. Ryssön lämpade sig utmärkt för detta. Svenska örlogsfartyg kunde inte tränga sig in i den långsträckt, smala och grunda viken. Ryssön var dock endast en temporär bas och efter att det ryska kavalleriet i slutet av juni hade anlämt till Pernå, började den ryska armén röra sig västerut mot Helsingfors. Vid Borgå stod Lybeckers armé, men han undvek strid med ryssarna. Endast en mindre sammandrabbning skedde vid Borgå å. Den ryska armén kunde alltså nästan obehindrad ta sig över ån. Lybecker retirerade till fälten vid Strömbergs gård ca sex kilometer nordväst om Borgå och ställde här sin armé i slagordning. Ryssarna marscherade dock helt lugnt förbi den svenska armén på några kilometers avstånd och fortsatte mot Helsingfors. Den 12 juli tåga ryssarna in i den avbrända staden. Galärflottan uppenbarade sig samma dag i farvatten öster om Helsingfors. Den svenska örlogseskader som i två månader hade legat vid redde, tog inte upp kampen med både den ryska fältarmén och flottan, utan lämnade staden den 15 juli och intog position i Tvärminne vid Hangö udd. Helsingfors blev nu ryssarnas nya operationsbas och de började omedelbart bygga garnisoner och försvarsverk, indriva proviant med mer eller mindre hårdhänta metoder från socknarna kring Helsingfors, samt företa rekognoseringar av landsvägen och sjöfarleden västerut.

De första ryssarna kommer till Karis

Den svenska huvudarmén under Lybeckers ledning hade från Strömsberg marscherat till Tavastehus med avsikt att därifrån fortsätta till Bjärnå för att försvara vägen mot Åbo. Väl i Tavastehus beslutade Lybecker dock att stanna kvar eftersom det var oklart om ryssarna skulle försöka erövra Åbo eller rikta ett anfall mot Tavastland. Armfelt hade fått order att med sina kavalleristyrkor ta sig längs småvägar till Vichtis och Esbo för att tillsammans med uppbådad allmoge förhindra en eventuell rysk framryckning mot Åbo. Ryssarna fick genom sina rekognoseringar reda på att Armfelt befann sig vid strandvägen. De skickade därför vid månadsskiftet juli/augusti hela sitt kavalleri och en del infanteri, under Mihail Golitsyns ledning, mot Armfelt styrka för att fördriva den från vägarna till Åbo. Ryssarna stötte aldrig på svenska trupper. Armfelt hade retirerat till Bjärnå i avsikt att sammanstråla med huvudarmén som han trodde att var på väg hit. När ryska kavalleristyrkor anlände till trakterna av Bjärnå – senast den 8 augusti då de observerades av t.f. landshövdingen i Åbo – hade Armfelt redan blivit beordrad av Lybecker att bege sig till Tavastehus. Lybecker hade nämligen inkallats till Stockholm för förhör och Karl Armfelt övertog befälet av huvudarmén.

Befolkningen i Karis och Pojo kom alltså i kontakt med ryska styrkor redan i början av augusti månad. Detta bekräftas även av ett rannsaktionsprotokoll från sommaringet i Karis år 1725. Vid tinget gjordes en undersökning över vilka skador de ryska trupperna hade förövat invånarna i socknen, för att på basis av detta kunna bevilja skattefrihet åt de hemman som lidit stora skador. Vid tinget intygade ståndspersonerna, prästerskapet och allmogen att ryssarna hade anlönt till Karis vid Larmässotiden 1713, alltså omkring den 10 augusti. Detta måste ha varit Golitsyns trupper och i själva verket bör de ha uppenbarat sig i Karis redan före Larmässan, troligen den 4 eller 5 augusti. Den "Svenska Militien" hade bränt landsbron i Karis innan trupperna retirerade. Dessa trupper kan inte ha varit andra än Armfelts kavalleri. Landsbron förstördes alltså långt innan själva slaget. Vidare sägs att fienden hade sitt första nattläger vid Svartå bruk. Detta tyder på att Golitsyns trupper hade framryckt längs den övre strandvägen och att Ingåborna besparats från ryska påhållningar. När de ryska trupperna anlände till Karis slog de läger på kyrkvallen och däromkring. Eftersom landsbron var uppbränd lät de bygga en ny bro av stockar från hus som låg i närheten. Vid tinget 1725 uppgavs att ryska trupper begett sig ända till Bjärnå. De återvände samma väg och gick i läger i trakterna kring Landsbro, Kroggård och Högben, innan de fortsatte marschen mot Helsingfors. Avmarschen mot Helsingfors torde ha skett den 13 eller 14 augusti, för i rannsaktionsprotokollet sägs att ryssarna återvände efter åtta dagar. Detta stämmer överens med en skrivelse av landshövdingen i Åbo där han säger att han den 13 och 14 augusti fått uppgifter om att ryssen har begivit sig tillbaka till Pojo kyrka. Huvuddelen av Golitsyns styrka torde dock aldrig ha begett sig över landsbron i Karis, utan börjat återtåget långt tidigare.

Den ryska armén framrycker västerut

Eftersom Armfelt hade kallats till Tavastehus gav Lybecker den 5 augusti order om att ett detachment på 500 man infanterister under överste Johan Stiernschantz ledning skulle bege sig till Bjärnå för att försvara vägen till Åbo. När Armfelt övertog befälskapet sände han till Stiernschantz ytterligare 200 kavallerister som förstärkning. Uppbådat manskap skulle även bistå vid försvaret av strandvägen. Uppbådsmännen förenades dock aldrig med Stiernschantz trupp. De gick hem innan Stiernschantz anlände till samlingsplatsen. Armfelt

kunde inte skicka mera trupper till strandvägen, delvis på grund av brist på proviant, men även därför att han inte visste i vilken riktning ryssarna skulle anfalla.

Ryssarna själva var inte heller på det klara med hur de skulle göra. Peter den store hade i två månader befunnit sig borta från den finska krigsskådeplatsen. Omkring den 5 augusti kom han till Helsingfors och kort därefter fattade han beslutet att den ryska fältarmén tillsammans med galärflottan skulle framrycka mot Åbo. Avsikten var att staden skulle bli den ryska arméns nya operationsbas. Den 17 augusti satte sig såväl armén som flottan i rörelse. Fältarmén bestod av hela kavalleriet på 4 000 man och ca 6 000 man infanteri. Flottan bestod av 29 större galärer och en del mindre båtar med sammanlagt 4 000 man infanteri ombord. Tsar Peter och överbefälhavare Apraksin befann sig ombord på galärflottan som tog sig fram så nära kusten som möjligt för att inte riskera att bli anfallen av svenska örlogsfartyg. Invånarna som bodde vid kusten eller i skärgården i de västnyländska socknarna hade alltså även att frukta intrång av ryska trupper.

Den 19 augusti stannade den ryska armén upp i Pickala i Sjundeå för rådgivning efter att befälet hade fått underrättelse om att galärflottans framfart spärrades av de svenska örlogsfartygen som låg i position vid Tvärminne. Tsar Peter och Apraksin steg därför i land i Pickalaviken och anslöt sig till landarmén, över vilken de nu tog befälet. Befälet över galärflottan övertogs av Ivan Botsis som fick till uppgift att försöka smyga sig förbi svenskarna, men om detta var omöjligt stanna kvar och observera den svenska flottans förehavanden. Om den svenska flottan gick till anfall skulle Botsis retirera med galärflottan till Helsingfors.

Det är troligt att den ryska huvudarmén marscherade från Pickala längs den nedre strandvägen för att hålla sig i närheten av galärflottan, och att endast en mindre rysk styrka framryckte längs den övre strandvägen.

Landsbro den 22 augusti och efterspelet

Stiernschantz hade från Björnå begivit sig österut längs strandvägen och hans förtrupper hade observerat den ryska armén i Pickala på kvällen den 19 augusti. Han drog sig därför tillbaks till Karis landsbro, där han bedömde att det fanns en möjlighet att stoppa fiendens framfart. Senast då fick invånarna i Ingå, Karis och Pojo socknar bekräftelse på att en stor rysk armé var i antågande. Stiernschantz anlände till Karis den 20 augusti och han lät riva den provisoriska bro som ryssarna några veckor tidigare hade byggt. I ån lades granar med tjockändan mot den västra stranden; allt för att försvåra ryssarnas möjligheter att ta sig över ån. Stiernschantz placerade omkring 500 man på den västra stranden från Kyrksjön till det knä som Svartån bildar på den södra sidan av bron. Längre ner längs ån var det omöjligt att ta sig över på grund av den strida strömmen. Ett annat tänkbart övergångsställe låg vid Svartå bruk och dit hade Stiernschantz beordrat en styrka på 52 man. (Cirka 150 man var sjuka och kunde inte delta.)

Svenskarna hann inte få alla förberedelser gjorda innan ryskt kavalleri och en del infanteri den 22 augusti ca kl. 8 på morgonen anlände till Landsbro. Dragoner och kosacker red genast ut i vattnet för att ta sig över ån men gevärselden från andra sidan stoppade dem. Ryssarna försökte då ta sig vadande över ån, men Stiernschantz trupper lyckades hålla stånd. En rysk truppstyrka försökte samma morgon även ta sig över ån vid Svartå bruk. Den lilla svenska försvarsstyrkan kunde till en början förhindra detta, men ryssarna lyckades mot alla odds ta sig över på ett annat ställe och svenskarna omringades. En

del lyckades bryta sig igenom, några fick sätta livet till och 19 man togs tillfånga. När Stiernschantz fick meddelandet att en rysk styrka hade lyckats ta sig över ån vid Svartå, samtidigt som allt fler trupper anlände till Landsbro gav han order om reträtt. Risker var för stor att bli anfallen i ryggen. Klockan var då omkring 12 på dagen. I fyra timmar hade svenskarna lyckats förhindra en rysk övergång. Stiernschantz lyckades lösgöra större delen av sin styrka utan att ryssarna märkte det, men hans eftertrupp bestående av ryttare upphanns och förlorade några man. Stiernschantz styrka retirerade till den landsvägsbro som fanns i Skuru i Pojo. Här försökte svenskarna än en gång stoppa ryssarna, men efter några timmars skottväxling måste de retirera vidare. Största delen av infanteriet blev tvunget att fly in i skogen för att undgå de ryska dragonerna. Stiernschantz ryckte så fort som möjligt med kavalleriet mot Halikko. Han blev själv med ett tiotal ryttare avskuren och de flesta av dem fick sätta livet till eller togs till fånga. Stiernschantz undkom och hann upp sina trupper i Halikko. Hans skingrade infanteri samlades vid Pemar bro, men när fienden närmade sig lämnade infanteristerna sin post den 26 augusti och tog sig den snabbaste vägen till Tavastehus. Stiernschantz och hans kvarvarande kavalleri red till Åbo för att underrätta invånarna om att ryssen närmade sig. Från Åbo fortsatte Stiernschantz till Tavastehus dit han anlände den 1 september.

Det finns knappt med uppgifter om antal döda, sårade och tillfångatagna vid Landsbro, Svartå bruk och Skuru. Troligen förlorade Stiernschantz styrka 40–50 man. Den ryska forskaren A. Z. Mysjlajevskij uppger de svenska förlusterna till 100 man döda och 74 tillfångagna och de ryska förlusterna till 43 man dödade och sårade. Dessa uppgifter bygger på ryska källor. Fiendens förluster uppgavs alltid i överkant och de egna i underkant.

Ryssarna kunde alltså efter Skuru avancera till Åbo utan att möta svenska trupper. De ryska förtrupperna anlände till Åbo den 28 augusti och tsar Peter red in i staden den 2 september. Tsar Peter följde alltså med eftertrupperna och det är osannolikt att han eller Apraksin var vid Landsbro när sammandrabbningen med Stiernschantz trupper ägde rum. Redan den 4 september lämnade de ryska trupperna Åbo och tågade tillbaks till Helsingfors. Orsaken var den att Botsis hade sett det som omöjligt att runda de svenska örlogsfartygen vid Tvärminne på grund av brist på skyddande skärgård. Utan flottans stöd och möjligheter att sjövägen få proviant till Åbo kunde den ryska armén inte stanna kvar i staden. Ryssarna var i stort behov av förnödenheter från S:t Petersburg. Det som kunde uttas från det finska krigsområdet räckte inte på långt när till att försörja de ryska soldaterna och officerarna. Att forsla förnödenheter från Helsingfors landvägen var ett allt för stort företag för att kunna förverkligas. Ryssarna hade alltså inga andra alternativ än att återvända till Helsingfors. Det måste ske snabbt eftersom det fanns risk för ett svenskt anfall mot garnisonen där. Ifall Helsingfors erövrades av de svenska trupperna skulle ryssarna förlora sin viktiga operations- och försörjningsbas.

Under återtåget passerade de ryska trupperna igen Pojo och slog läger i Karis för flera dagar. Det är troligt att marschen från Karis till Helsingfors gick längs den övre strandvägen.

Stiernschantz kamp vid Landsbro hade redan från början varit dömd att misslyckas. Han hade en bra ställning vid Landsbro, men det hade behövts betydligt större styrkor såväl vid Landsbro som vid Svartå för att stoppa ryssarna, troligen 6 000–7 000 man. Detta skulle ha betytt i stort sett hela den svenska armén i Finland. Ifall Armfelt hade skickat 3000–4000 man till Landsbro hade den ryska övermakten i alla fall varit för stor. Slaget hade blivit betydligt blodigare med större förluster i döda och sårade på båda sidor.

Ur ryssarnas synvinkel var fälttåget till Åbo ett misslyckande, eftersom den ursprungliga planen att staden skulle bli den nya operationsbasen inte kunde förverkligas. Marschen till och från Åbo hade också tårt hårt på de ryska trupperna.

Ryssarna och civilbefolkningen

I det tidigare nämnda tingsprotokollet från 1725 berättas om de ryska truppernas framfart i Karis 1713. Plundringar förekom i Karistrakten redan då Golitsyns trupper i början av augusti drog fram längs stora strandvägen och igen då dessa trupper återvände från Bjärnå. Vid tinget berättades att invånarna i Karis och socknarna däromkring hade flytt till skogar och vildmarken strax innan de första ryssarna anlände till bygden i början av augusti. För många Karisbor hade det varit omöjligt att fly västerut över Svartån eftersom bron var uppbränd. Ryska dragoner och kosacker strövade i skogarna för att leta efter flyktingar. Ifall de blev ertappade råkade de illa ut. Ryssarna ville veta om invånarna hade gömt egendom, och för att få dem att tala tillgreps ibland tortyr. Boskapen var svår att gömma och en stor mängd hästar och annan boskap infångades. När ryssarna återkom från Bjärnå släpade de med sig boskapen till Helsingfors. Barn och unga män och kvinnor togs tillfånga och fördes till Ryssland. Vidare uppgavs att de ryska trupperna efter slaget vid Landsbro hämnades genom att fortsätta att plundra och härja i Karistrakten. När ryssarna återvände till Karis från Åbo stannade de fem dagar i läger mellan Kroggård och Högben. Då strövade ryska partier omkring i hela socken och också i Pojo och Ekenäs och plundrade den kvarvarande egendomen. Efter att ha härjat i Karis begav sig fienden till Lojoön dit ortsborna hade flytt. Här gick ryssarna också härjande fram. Därefter begav sig ryssarna till Helsingfors, men återvände i slutet av november då det skickade ett parti längs strandvägen till Hangö för att bränna upp alla båtar och på så sätt förhindra invånarnas flykt.

Även i Ingå och i Pojo gjordes på tinget i maj 1725 en undersökning om de skador ryssarna hade förorsakat invånarna under stora ofreden. Plundringar och härjningar förekom också här 1713 enligt ortsborna. I Ingå berättas att skärgården och kusten låg helt blottställda för den ryska galärflottans härjningar och att socken dessutom saknade stora skogar för befolkningen att fly till. Likväl flydde människor till skogarna och tog även med sig egendom och boskap. Fienden fick dock tag på en stor del av denna boskap och människor som ertappades i skogarna eller i skärgården blev tillfångatagna och pinade. Byarna vid stora strandvägen och vid kusten uppges ha lidit mest, boskapen blev slaktad eller bortförd, åkrarna nedtrampade och hemmanen plundrade.

Så långt det som berättades vid tingen 1725. Rannsakingarna företogs över tio år efter det att händelserna hade ägt rum och deras primära syfte var att fastslå skattefriheter för gårdarna. Det är därför skäl att förhålla sig kritiskt till invånarnas berättelser. Minnet svek beträffande datum och händelser, och de ryska truppernas framfart överdrevs för att erhålla största möjliga skattefrihet. Emellertid är det helt klart att det finns en viss sanningshalt i berättelserna. Det är helt uppenbart att förnödenheter hade indrivits från trakterna kring stora strandvägen och invid kusten med mer eller mindre hårdhänta metoder. Plundringar och härjningar förekom och ryssarna beslagtogs såväl spannmål som boskap. Framför allt boskap verkar ha släpats i stora mängder till Helsingfors. Det är också ett faktum att människor tillfångatogs och fördes till Ryssland. Efter ockupationen gjorde socknarnas tjänstemän och prästerskap förteckningar över personer som blivit bortförda. Av

förteckningarna framgår att följande antal personer i de västnyländska socknarna bortfördes år 1713.

Esbo 26	Kyrkslätt 29	Sjundeå 9	Lojo 1	Vichtis 5
Tenala 2	Karislojo 5	Karis 21	Pojo 10	Ingå 16

Flest personer bortfördes 1713 från Esbo och Kyrkslätt, alltså de socknar som låg närmast Helsingfors. Även Helsinge och Sibbo socknar på östra sidan av Helsingfors drabbades hårt. I de nyländska socknarna väster om Kyrkslätt var det uttryckligen från Karis och Ingå som det bortfördes flest personer. Det kan nämnas att i de socknar i Egentliga Finland som låg invid strandvägen och omkring Åbo tillfångatogs få människor. Karis verkar alltså ha drabbats hårdast av de ryska truppernas närvaro ifall man ser på antalet bortförda. Hur långt kan orsaken relateras till slaget vid Landsbro?

Plundringar, härjningar och våldsdåd – omfattning och orsaker

När den ryska armén landsteg i Pernå i maj 1713 utgav de ryska befälhavarna i tsarens namn genast kungörelser (påbud) där de förklarade att de ryska trupperna hade förbjudits att plundra och förgripa sig på invånarna, men att personer som motarbetade ryssarna kunde råka illa ut. Sådana var bl.a. de som gjorde beväpnat motstånd eller lämnade sina hem och begav sig på flykten. De som flytt skulle tillfångatas och rivas på all egendom. Ifall invånarna lämnade sina hemman och gömde undan sin egendom blev det omöjligt för den ryska armén att ta ut förnödenheter genom krigsskatter, så kallade kontributioner. Därför var det extremt viktigt för ryssarna att bönderna stannade på sina hemman och brukade sina åkrar.

När ryssarna i augusti dök upp i de västnyländska socknarna var det många som såg det som säkrast att fly till skogarna. Befolkningen i kusttrakterna flydde till ensliga öar eller försöka ta sig västerut med båt. I enlighet med det som sades i kungörelserna tog ryssarna tillfånga människor som befann sig på flykt. Ifall ryssarna misstänkte att flyktingarna gömt sin egendom kunde misshandel och tortyr tillgripas för att få dem att uppge gömställena. De övergivna gårdarna plundrades. Många av de barn och ungdomar som ertappades på flykt fördes till Ryssland, närmast i hämndsyfte. I Karis uppges att åtminstone sju barn och ungdomar togs tillfånga då de vallade kreatur i skogarna. Bland annat blev Erik Johannsson, åtta år gammal, från Åsenby bortförd i Gebbelby-skogen då han gick på vall. Det samma hände den 13 åriga pigan Maria Jöransdotter i Starkom. Antagligen trodde ryssarna att de var på flykt eller att de försökte gömma undan boskapen, vilket i själva verket kanske var fallet.

Majoriten av dem som bortfördes var barn och ungdomar. Detta på grund av att de var lättare att föra bort, inte var så benägna att rymma och snabbt glömde sin hembygd. Av de totalt 47 människor som fördes till Ryssland från Ingå, Karis och Pojo 1713 var 25 eller 53 procent under 18 år. De utnyttjades som arbetskraft på ryska adelsgods, i byggnadsarbeten i S:t Petersburg, som betjänter och springpojkar åt officerare, och flickor kunde ges bort som gåva eller utnyttjas som prostituerade.

De ryska trupperna gick flera gånger under augusti månad och början av september i läger i Karis, vilket innebar att de uppehöll sig här en längre tid. Detta gjorde knappast Karisborna mera flyktbenägna eftersom de flesta hade lämnat sina hemman redan långt före ryssen anlände till Karis. Lägren medförde emellertid att ryska beridna trupper

hade tid och möjlighet att uppsöka rymlingar i skogarna och ta dem till fånga. Karisbornas flyktväg västerut var dessutom avskuren på grund av att landsbron var förstörd. Under vistelserna i lägren behövde de ryska trupperna proviant och den togs från de närliggande hemmanen.

De ryska lägrens betydelse kommer tydligt fram om man jämför med antalet bortrövade i Pojo. Från denna socken tillfångatogs ett betydligt mindre antal människor än i Karis. Hela sju av dem uppges ha tagits av "sjöfolket", alltså av galärflottans manskap. Det var alltså fråga om människor som bodde i skärgården och kusttrakterna eller på grund av flykt eller andra orsaker befann sig här. I Pojo togs ett helt hushåll på fem personer tillfånga av "sjöfolket" och fördes till Ryssland. Det var fråga om bonden Erik Hansson, hans hustru Anna Andersdotter och deras två barn samt pigan Ingeborg Hansdotter.

I Ingå bortfördes betydligt fler personer än i Pojo, men även här är det i huvudsak galärflottans manskap som tillfångatog civila. Ingå var mer utsatt än andra socknar eftersom Ivan Botsis galärfartyg en längre tid uppehöll sig i trakterna av Barösund. Manskapet på galärflottan tillfångatog flyktingar som rörde sig i skärgården och kusttrakterna och plundrade även övergivna hemman i närheten av kusten.

I de ryska kungörelserna sades att de som i lugn och ro stannade på sina hemman inget hade att frukta. Ganska långt torde så ha varit fallet, även om invånarna på de hemman i Karis och Ingå som låg i närheten av stora strandvägen eller i de byar där ryssarna befann sig i kvarter säkert blev tvungna att ge mat och foder till de ryska trupperna. Indrivningen företogs ibland med hårdhänta metoder. Det är dock fullt möjligt att uttaget av dessa förnödenheter kom invånarna till godo i den skatteindrivning som ryssarna genomförde i västra Nyland redan senhösten 1713.

Sammandrabbningen vid Landsbro ledde till hämndaktioner från ryssarnas sida. En del bebodda gårdar råkade ut för plundring, men främst var det fråga om de gårdar som låg närmast Landsbro. Någon mer omfattande plundring fanns det inte tid till. De ryska trupperna fortsatte omedelbart framryckningen mot Åbo.

Slaget hade en marginell betydelse till de plundringar och våldsamheter som utan tvivel förekom i Karis sensommaren och hösten 1713. Däremot spelade de ryska lägren en stor betydelse. Efter 1713 september månad var det värsta över för Karisborna och även för övriga västnylänningar, med undantag för invånarna i kusttrakterna där ryska trupper brände båtar senhösten 1713 och en stor galärflotta uppehöll sig sommaren 1714. Dessutom fick Tenalaborna uppleva slaget vid Rilax och dess efterföljder samma sommar.

Källor och litteratur

Sveriges riksarkiv, Skrivelser till KM:t, skrivelser från enskilda, Landshövdingarnas skrivelser, Åbo och Björneborgs län, vol. 16, 14.8, 24.8 och 29.8 1713, Nylands och Tavastehus län, vol. 10, bilaga till brev 12.8.1723.

Anthoni, Eric, "Ett aktstycke belysande Stora ofredens förhållanden", *Historisk Tidskrift för Finland* 1924.

Anthoni, Eric, "Ur ett aktstycke belysande Stora ofredens förhållanden", *Historisk Tidskrift för Finland* 1925.

Eriksson, Göran, *Slaget vid Rilax 1714*, Ekenäs 2006.

Finsk militär tidskrift 1897 och 1899, "Peter den store: Kriget i Finland 1712–1714", Referat af översten vid generalstaben Mischlajewskis år 1896 utkomna arbete.

Gardberg, John, *Karis socken från forntiden till våra dagar V, Vasatiden och Karolinska tiden*, Karis 1968.

Hornborg, Eirik, *Karolinen Armfelt och kampen om Finland under Stora nordiska kriget*, Helsingfors 1952.

von Koskull, Walter, *Pojo sockens historia II*, Pojo 1966.

Kujala, Antti, *Miekka ei laske leikkiä: Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714*, Helsinki 2001.

Kuvaja, Christer, "De ryska plundringarna och härjningarna i Finland 1713–1715", *Väst möter öst: Norden och Ryssland genom historien*, Max Engman (red.), Stockholm 1996.

Kuvaja, Christer, *Försörjning av en ockupationsarmé: Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721*, Åbo 1999.

Kuvaja, Christer, "Ryssen kommer! De ryska truppernas förfarande mot civilbefolkningen under erövringen av Finland 1713–1715", *Karolinska förbundets årsbok* 2006, Stockholm 2006.

Kuvaja, Christer, *Karolinska krigare 1660–1721*, Kringen kring Östersjön, del 4, Helsingfors 2008.

Myslajevskij, A. Z., *Severnaja vojna na Ingermanladskom i Finljandskom teatrach v 1708–1714 gg.*, S. Peterburg 1893.

Uddegren, H. E., *Kriget i Finland 1713*, Stockholm 1906.

Viertola, Juhani, *Suomen teiden historia I: Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen*, Helsinki 1974.

Ylikangas, Heikki, *Lohjalaisten historia 1: Lohjalaisten historia Ruotsin vallan vuosisatoina*, Helsinki 1973.

The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History, Apraksin, Fjodor; Botsis, Ivan; Golitsyn, Mihail.

[http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/564/Stierschantz, Johan](http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/564/Stierschantz,Johan)